

STRUCTURI CONJUNCȚIONALE ÎN TIPĂRITURILE CORESIENE

ENIDA CINCORA
Universitatea din București

1. Aspecte preliminare

Studiul de față se concentrează asupra descrierii tipurilor de structuri propoziționale introduse prin conectori conjuncționali (conjuncții și grupări conjuncționale) de subordonare, în textele tipărite de Coresi. Obiectivele cercetării constau în: identificarea varietății formale a conectorilor conjuncționali, ilustrarea tipurilor de propoziții subordonate conjuncționale și a particularităților de construcție ale acestora în textele analizate, precizarea numărului de ocurențe ale construcțiilor particulare și urmărirea distribuției lor în fiecare tipăritură coresiană.

Punctul de plecare îl reprezintă cercetarea construcțiilor propoziționale introduse prin conjuncția subordonatoare *de*, ilustrate în detaliu în comunicarea *Observații asupra subordonării prin conjuncție în tipăriturile coresiene*, susținută în cadrul celei de a șasea ediție a Simpozionului internațional de lingvistică, în mai 2015¹. Am constatat în corpusul examinat că tiparele care s-au fixat în sistemul limbii române dețin ponderea cea mai ridicată și că *de* cu valoare circumstanțială apare foarte frecvent, în timp ce *de* cu valoare necircumstanțială introduce numai complete directe, foarte rar.

Corpusul este alcătuit din șapte texte tipărite de Coresi și este reprezentativ pentru a releva varietatea și tipicul structurilor conjuncționale studiate: *Cazania I* (text editat de Vladimir Drimba, București, Editura Academiei Române, 1998) (CC¹), *Carte cu învățătură (1581)* (vol. I, editat de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, Socec, 1914) (CC²), *Tetraevanghelul* (editat de Florica Dimitrescu, București, Editura Academiei, 1963) (CT), *Liturgierul lui Coresi*, editat de Al. Mareș, București, Editura Academiei, 1969 (CL); *Catehismul lui Coresi*, editat de Alexandra Roman Moraru în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei Române, 1982 (CCat.); *Pravila lui Coresi*, editată de Gheorghe Chivu în *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei, 1982 (CPrav.); *Molitevnice rumânesc*, editat de Vladimir Drimba, București, Editura Academiei, 1998 (CM). Trimiterea la corpus se realizează prin folosirea siglelor și prin indicarea numărului paginilor din manuscris.

Cadrul teoretic și metodologic este cel al *Gramaticii academice a limbii române* din 2008 (GALR) și al recentelor gramatici ale limbii române publicate la Oxford (GR, SOR) și la Amsterdam/Philadelphia (Dobrovie-Sorin și Giurgea (eds.) 2013).

¹ Nu voi relua aici ideile despre conjuncția subordonatoare *de* cuprinse în comunicarea *Observații asupra subordonării prin conjuncție în tipăriturile coresiene*.

2. Stadiul problemei

În studiile generale de istorie a limbii române, subordonarea reprezintă o secțiune a sintaxei în care sunt ilustrate atât trăsăturile ei recurente în textele vechi, cât și contextele particulare, specifice anumitor texte, fiind descrise realizările prin propoziție relativă sau/și prin propoziție conjuncțională a pozițiilor sintactice. Cu toate acestea, nu există o prezentare sistematică și completă a caracteristicilor subordonării în textele vechi, cu atât mai puțin a specificului subordonării în textele tipărite de Coresi.

În 1960, Mioara Avram a propus un studiu exhaustiv asupra propozițiilor subordonate conjuncționale cu funcție de circumstanțial, tratate sub aspect diacronic, urmărind și încercând să explice evoluția acestor construcții și a inventarului de „elemente conjuncționale” (conjuncții, locuțiuni conjuncționale și adverbe relative) (Avram 1960: 7) din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea. Structura capitolelor de analiză este similară, cuprinzând prezentarea modului de construcție a fiecărei propoziții circumstanțiale, dinamica inventarului de conectori și prezentarea observațiilor generale, reieșite în urma expunerii detaliate (Avram 1960).

Specialiștii au subliniat două aspecte foarte importante în legătură cu evoluția subordonării, respectiv importanța schimbărilor produse în interiorul inventarului de conectori pentru fiecare subordonată conjuncțională și specificul construcțiilor subordonate prin conjuncție în diferite perioade istorice (Avram 1960: 8; Frâncu, în Gheție 1997: 162; SOR: 463–473; 491–537).

3. Structurile conjuncționale din tipăriturile coresiene

3.1. Potrivit *Gramaticii academice a limbii române*, pe baza relației sintactico-semantică a propoziției subordonate cu regenta, propozițiile conjuncționale pot fi clasificate în „propoziții conjuncționale integrate sintactic” și „propoziții conjuncționale neintegrate sintactic (izolate)”¹ (GALR II: 234, 235–237). Din prima clasă de propoziții conjuncționale, fac parte subordonatele care manifestă o legătură foarte strânsă cu regenta, ocupând poziții sintactice actanțiale, specifice grupurilor nominale (GALR II: 235, GALR I: 652–653): subiectul, complementul direct, complementul secundar, complementul prepozițional, numele predicativ, predicativul suplimentar (GALR II: 235, 240), dar și complementul numelui (pentru ierarhia constituenților în grupul nominal, v. Stan 2009). Din cea de-a doua, fac parte subordonatele care îndeplinesc funcții sintactice care pot fi suprimate, fără a fi afectată astfel gramaticalitatea enunțului (GALR II: 236).

3.2. După gradul de specializare, elementele conjuncționale subordonatoare au fost clasificate în conjuncții *specializate* (cele care introduc un anumit tip de propoziție) și conjuncții *nespecializate* (cele care introduc mai multe tipuri de propoziții) (GALR I: 645–647).

Pentru româna modernă, elementele conjuncționale nespecializate care introduc atât propoziții nesuprimabile, cât și propoziții suprimabile, sunt: *să, ca să, ca...să, că, dacă, de*, iar cele care introduc diverse tipuri de propoziții izolate sunt: *până, unde, când, cum, (în) afară că, de unde, câtă vreme, după ce, în timp ce, odată ce* etc. (GALR I: 645, 647–652). Elementele conjuncționale specializate sunt: conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale cauzale (*căci, deoarece, fiindcă, întrucât, din cauză că, din pricină că, de vreme ce, din moment ce*,

¹ Această clasificare ar corespunde celei tradiționale, unde se distinge între subordonatele conjuncționale necircumstanțiale și subordonatele conjuncționale circumstanțiale (GALR II: 235).

pentru că), conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale concesive (*deși, cu toate că, chiar dacă, chiar de, măcar că*), conjuncția consecutivă *încât*, conjuncțiile și locuțiunile conjuncționale temporale (*imediat ce, îndată ce, abia ce, (ori) de câte ori*), locuțiunea conjuncțională opozițională *în loc să*, locuțiunile conjuncționale cumulative (*după ce că, pe lângă că, plus că, lasă (las') că*) (GALR I: 645).

3.3. În studiul de față, cercetarea este limitată la construcțiile cu elementele conjuncționale nespecializate¹ care introduc propoziții nesuprimabile și propoziții suprimabile. Descrierea tiparelor identificate în corpus se realizează prin raportarea la specificul acestora în epocă (conturat de specialiști) și la construcțiile de același tip fixate în româna actuală.

În textele analizate, conjuncțiile și grupările conjuncționale care introduc atât propoziții integrate sintactic, cât și propoziții neintegrate sintactic, sunt: *să, cum (...) să, de (...) să, că; dacă; de*².

3.3.1. Dat fiind statutul morfologic al lui *să*, asupra căruia părerile specialiștilor sunt împărțite, fiind considerat fie complementizator, fie marcă a conjunctivului (Sava 2012: 70–98; SOR 15–18, 470–471), selecția lui este determinată de anumiți factori semantici și sintactici atât în româna veche (v. SOR: 470), cât și în româna modernă (GALR I: 637, 649; GALR II: 238; GR: 45, 467).

În corpus, propozițiile conjuncționale construite cu *să* ocupă atât poziții sintactice actanțiale (**3.3.1.1**), cât și poziții sintactice izolate (**3.3.1.2**).

3.3.1.1. În textele examinate, propozițiile conjuncționale introduse prin *să* au următoarele funcții sintactice: nume predicativ, subiect, complement direct, complement secundar, complement prepozițional.

Să introducând o propoziție predicativă (1) apare foarte rar în corpus, numai cu regentul copulativ *a fi*. În *Catehism*, în *Pravilă* și în *Liturghier* această construcție lipsește:

- (1) *aimintirea tuturor oamenilor trupul, – încă și al tuturor sfinților –, iaste să se strice și putredire să vază* (CC¹, 16^v).

Să introduce o propoziție subiectivă³, atunci când este selectat de verbele de modalizare deontică *trebuie* (2a) și *se cade* (2b). Construcțiile de acest tip nu apar în *Liturghier*:

- (2) a. *ce milostea lui <au> lăsat ș-au porâncit apostolilor și tuturor popilor, deaca se-au măria lui sculat den moarte, ce trebuiaste lor să facă și ce iaste cinstea și cum trebuiaste popilor să slujească lu Dumnezeu și dihaniei lui și mișelameei creștinilor și derepce trebuiaste să se boteaze oamenilor* (CM, 255^r)
b. *Iară, de va fi omul zăcând spre moarte, cade-se popeei să ia cumenecătura cu frică și să meargă înaintea sveașnicul și cădelnița* (CPrav., 6^v).

¹ Considerăm că structurile cu elemente conjuncționale specializate pot constitui subiectul unei cercetări distincte, prin raportare, pe cât posibil, la gradul lor de specializare în epoca veche, ilustrat în studiile de limbă veche.

² Aici, structurile introduse prin *de* vor fi ilustrate numai tangențial, efectuându-se comparații cu structurile similare, pentru că trăsăturile sintactice ale acestora au fost expuse în detaliu în comunicarea amintită la punctul 1.

³ În limba română contemporană, conectorul *să* este selectat de verbe cu anumite caracteristici (v. GALR II: 346).

Frecvent, în corpus, *să* introduce o completivă directă, fiind selectat în speță de un verb tranzitiv (3a). În aceste configurații, în contextul juxtapunerii mai multor propoziții completive directe introduse prin *să*, este posibilă neexprimarea conectorului înaintea fiecăreia (3b).

În tipăriturile ample, sunt foarte puține exemple în care conjuncția *să* este selectată de adjectivul *dator* și introduce o subordonată ambiguă, completivă directă sau prepozițională (*dator ceva/cu ceva*): în *Cazania I*, sunt trei exemple; în *Molitevnic*, este un exemplu; în *Cazania a II-a*, sunt patru exemple (în partea de text examinată), iar în *Tetraevanghel* (în partea de text analizată), nu a fost identificat niciun exemplu. În tipăriturile de mici dimensiuni, această construcție se regăsește numai în *Liturghier*, într-un singur exemplu (4):

- (3) a. *Vezi, pohtia den morți să meargă Lazar și să spuie fraților cumu e rândul la altă lume* (CC¹, 123^v)
b. *Frații <miei>, căutați să nu ispitiți, nu mâniați, nu bateți joc de Dumnezeu și de creștinătate proastă* (CM, 251^f)
- (4) *De va vrea preutul să sfârșască dumnezeiasca taină, datoriu iaste întâi amu în pace să fie cu toți, nici să aibă ceva pizmă spre cineva și, inema câtu-i va fi de tare, să-ș păzească cugetul de hitlenie, să se postească puținel, de cu searăș și să se trezească până în vremea de slujbă* (CL, 1^f).

În limba română veche, verbele care aveau dublă tranzitivitate (deci care puteau fi construite cu un complement direct și cu un complement secundar) erau foarte puține și, în plus, s-a arătat că acestea se caracterizau prin instabilitate a regimului sintactic (pentru detalii, v. Stan 2013: 183–184). Totuși, verbul *a învăța* și verbul *a ruga* sunt considerate ca fiind dublu tranzitive (Stan 2013: 183). Astfel, în corpus, propoziția conjuncțională din poziția de complement secundar este selectată de aceste două verbe regente și este introdusă în speță prin conectorul *să*, mai rar prin *cum să* (v. *infra* 3.3.2.1) și *de să* (v. *infra* 3.3.3.1) (5):

- (5) a. *În ceaste cuvinte nu învăță Hristos creștinii să-ș leapede avuțiile lor fără dereptate* (CC¹, 155^v)
b. *Dereptă aceaia, rogă pre voi, fraților și surorilor, toate alalte să le lăsăm, numai de sufletu să ne grijim și să ne nevoim* (CC², 251^f).

Cu o frecvență extrem de limitată în corpus, complementul prepozițional (nonambiguu) este realizat prin propoziție conjuncțională introdusă prin *să*, având numai regentul adjectival *destoinic*. În *Cazania I*, această construcție este prezentă în patru exemple, în *Cazania a II-a*, se regăsește în șapte exemple, iar în partea de text examinată din *Tetraevanghel* se înregistrează un singur exemplu (6). În *Molitevnic*, în *Liturghier*, în *Catehism* și în *Pravilă*, construcția nu a fost identificată:

- (6) *Doamne, nu sintь destoinicь la coliba mă să merși* (CT, 14^f).

3.3.1.2. În întregul corpus, cu o frecvență ridicată, *să*¹ introduce un singur tip de propoziții neintegrate sintactic: propoziții circumstanțiale finale (7). În textele scurte, această construcție prezintă șase ocurențe în *Catehism*, șapte ocurențe în *Pravilă*, șase ocurențe în *Liturghier*:

¹ În lucrarea de față, nu vom avea în vedere forma omonimă cu valoare condițională *să* „dacă”.

- (7) *Și într-una sfântă a săborului apostolilor beseareca, mărturiseaște un botez, să să iarte păcatele (CCat., 8^r).*

3.3.2. În corpus, propozițiile conjuncționale marcate prin gruparea *cum (...)* să ocupă atât poziții sintactice actanțiale (**3.3.2.1**), cât și poziții sintactice izolate (**3.3.2.2**).

3.3.2.1. În textele examinate, propozițiile conjuncționale introduse prin *cum (...)* să au următoarele funcții sintactice: subiect, complement direct, complement secundar, complement prepozițional.

Izolată, gruparea conjuncțională *cum... să* introduce o propoziție subiectivă, fiind selectată de verbul modalizator *trebuie* (8a) sau de gruparea impersonală *e bine* (8b) (pentru româna actuală, v. GALR I: 649–650):

- (8) a. *Aicea trebuiaște cum popa să fie știutoriu Cărilor (CC¹, 143^v)*
b. *Nu e bine cum omul să fie singur, muiare voiu face lui (CM, 260^v–261^r).*

Rar, în corpus, *cum* urmat de *să*, imediat (9) sau la distanță (10), introduce o propoziție conjuncțională completivă directă, fiind selectat de un verb tranzitiv.

Numai în *Molitevnic rumânesc* a fost identificat un singur exemplu în care *cum... să* este selectat de adjectivul *dator* și introduce o subordonată completivă directă/prepozițională (11):

- (9) *Căce tu ascultaș cuvântul muiereei tale ș-ai mâncat den pom den carele porâncise eu fie cum să nu mănânci den el (CM, 262^r)*
(10) *învățăm cum morții noștri cu cinste mare să-i îngrupăm în loc ales și curat (CC¹, 116^v)*
(11) *Derept aceaia ocă, den dragostea frățească sântem dători cum unul drept alalt să ne rugăm lu Dumnezeu (CM, 256).*

În textele analizate, propoziția conjuncțională din poziția de complement secundar, având ca regent verbele *a învăța* și *a ruga*, este introdusă prin gruparea conjuncțională *cum să* (12) mai rar decât prin conjuncția *să* (v. *supra* **3.3.1.1**):

- (12) a. *Popa la besearecă pururea să înveaște pre oameni cum să nu așteapte cu ispoveada și cuminecătura la ceasul morției [...], că atunci nu foloseaște nemica cuminecătura [...], ce de vream să se gătească tot omul (CM, 263^v) [coordonarea propoziției complete secundare introduse prin *cum să* cu cea introdusă prin *să* subliniază echivalența dintre cei doi conectori]*
b. *Rugăm tine cum să ne ierți toate păcatele cu care am greșit astăzi ție (CM, 252^v).*

În textele analizate, foarte rar, gruparea *cum să* introduce o propoziție subordonată cu funcție de complement prepozițional, regentul fiind adjectivul *destoinic* (13):

- (13) *Doamne, nu sânt destoinic cum să întri tu în casa mea (CC¹, 19^r) [*destoinic de...*].*

3.3.2.2. Diacronic, propoziția conjuncțională introdusă prin *ca (...)* să a devenit realizarea definitorie a circumstanțialului de scop (GALR II: 575). În textele din secolul al XVI-lea, această construcție este prezentă, dar se manifestă preferința pentru construcțiile cu grupările conjuncționale sinonimice specifice epocii (SOR: 519). Astfel, grupările *cum (...)* să, cât să, *derept (...)* să, *derept cum să*, au fost interpretate de Mioara Avram ca „elemente

conjunționale care introduc finale pozitive în secolul al XVI-lea” (pentru detalii și exemple v. Avram 1960: 98).

În urma analizei limbii tipăriturilor coresiene, am constatat că gruparea *ca (...)* *să* introducând o circumstanțială finală nu prezintă nicio utilizare în *Catehism* și în *Pravilă*. Rodica Zafiu a arătat că gruparea compactă *ca să* introduce 38 de propoziții circumstanțiale finale în *Cazania I* și 303 în *Cazania a II-a*, în vreme ce *cum să* introduce 110 propoziții circumstanțiale finale în *Cazania I* și doar 9 în *Cazania a II-a* (SOR: 519). În *Molitevnic*, am identificat 4 propoziții circumstanțiale finale construite cu gruparea *ca să* și 15 construcții cu gruparea *cum să*.

În corpus, se observă utilizarea oscilantă a variantei compacte și a celei dislocate de intercalarea altor constituenți ale conectorilor *ca să* și *cum să* atunci când introduc circumstanțiale finale în contexte similare (14, 15). În privința celorlalte grupări menționate, utilizarea lor în corpusul coresian este restrânsă (16):

- (14) *și învățăm că toți bogații în ceastă lume, carei bat zioa și noaptea a îmbogăți, **ca cu bogăție să** sosească la vreamea multă **ca să** poată bea și **să** mănânce întru dulceața cestii lumi* (CC¹, 139^f)
- (15) a. *după aceea vine diavolul și ia cuvântul den inema lor, **cum să nu** crează, **cum să nu se spăsească*** (CC¹, 118^v)
b. *merg oamenii la besearecă **cum** acolo, într-una cu popa și cu tot nărodul, **să** facă rugăciune și ceareri drept toate ticalele și nevoile meserătăției tuturor* (CC¹, 143^v)
- (16) a. *Așa/mearse cest Zachei numai **cât să** vază pre Hristos* (CC¹, 161^v – 162^f)
b. *Acesta easte singele mieu de leage noao, ce se va vărsa drept voi, **derept multe să** vă se iarte păcatele* (CCat., 11^v)
c. *Când va fi omul puțin greșit și va fi înțelept, să-i dai bună învățătură, **derept să se spăsească**. Iară, de va fi mult păcătos și <cu> puțină minte, să-i dai puțină învățătură, **derept să nu** piară. Reapedele împlă<n>zeaste, iară silnicul învățătură, iară neputinciosul mângâie, **derept să imple leagea lu Hristos** (CPrav., 1^v)
d. *să/postim **derept cum să** ne pre noi smerim, putem ruga și **să** ne milcuim Domnului* (CC¹, 180^f–180^v).*

3.3.3. S-a arătat că, în limba veche, grupările *cum (...)* *să* și *de (...)* *să* sunt utilizate în locul conjuncției *să* (SOR: 464–465). Acest fenomen este prezent și în textele tipărite de Coresi. Însă este evidentă ponderea mai redusă a tiparului cu *de (...)* *să* decât a tiparelor cu *să* și, în speță, cu *cum (...)* *să*.

De (...) *să* introduce atât propoziții nesuprimabile (3.3.3.1), cât și propoziții suprimabile (3.3.3.2).

3.3.3.1. În textele analizate, propozițiile conjunționale introduse prin *de (...)* *să* au următoarele funcții sintactice: nume predicativ, complement direct, complement secundar.

În corpus, izolat, gruparea conjunțională *de să* introduce o propoziție predicativă. În exemplul (17), paralelismul construcției introduse prin *de să* cu cea introdusă prin *să* indică echivalența celor doi conectori (pentru similaritatea tiparelor, v. exemplul (1)):

- (17) *A mea mâncare iaste **de să** fac voia celuia ce m-au tremes și **să** sfârșesc lucrul lui* (CC¹, 22^f).

În marcarea unei propoziții complete directe, gruparea *de să* este selectată numai de verbe tranzitive. Aceste construcții se regăsesc mai ales în cele două *Cazanii* (18):

- (18) *Și zișu uceniciloru tăi de să-l/scoață el și nu putură (CC¹, 76).*

Complementul secundar realizat propozițional, cu regentul verbal *a ruga* care selectează conectorul *de să*, are o prezență izolată în corpusul coresiian. În partea de text studiată din *Cazania a II-a* și în textul *Cazaniei I*, se identifică doar câte o singură construcție (19):

- (19) a. *Când vineră amu cătr-însul samareaninii, rugară el de să fie într-înșii (CC¹, 22^v)*
b. *Pentru aceaia rogū pre voi, frațilori, de să păziți și să socotiți, să nu așteptați a vă pocăi de păcate (CC², 114).*

3.3.3.2. Dintre propozițiile suprimabile, gruparea conjuncțională *de (...) să* introduce exclusiv propoziții subordonate circumstanțiale finale, în corpus.

În literatura de specialitate, s-a arătat că frecvența însemnată a circumstanțialelor finale construite cu *de* în prima parte a epocii vechi¹ se datorează utilizării limitate a conjunctivului. Cu toate acestea, subordonatele finale introduse prin gruparea *de să*, interpretate ca fiind „construcții mixte”, sunt frecvente încă din secolul al XVI-lea (Frâncu, în Gheție 1997: 169). Potrivit specialiștilor, *de* înaintea conjunctivului are valoarea lui *ca* „ca să” (Stan 2013: 181). Tiparul s-a păstrat în română numai la circumstanțialele finale introduse prin gruparea conjuncțională *ca să*.

În tipăriturile coresiene, circumstanțiala finală introdusă prin *de să* apare o singură dată în *Catehism*, în *Pravilă*, în *Liturghier* și în *Molitevnice* (20). În *Cazania I*, frecvența construcției este mai însemnată (14 ocurențe) (21), iar în *Cazania a II-a*, în partea de text examinată, au fost identificate trei construcții finale (exemplul din prefață fiind ilustrat și în studiul lingvistic, v. Buză, Zgraon 1982: 523–524) (22). În exemplele selectate, topica propoziției subordonate prezintă variație între postpunerea (20a–b, 20d, 21, 22) și antepunerea față de regentă (20c):

- (20) a. *învăță apostolii, tremease-i în toată lumea, de să spuie Evanghelia lu Hristos (CCat., 1^r)*
b. *Iară muiarea ceaea ce-ș va lăsa bărbatul/de să ia altul să se leapede de besearecă (CPrav., 3^r–3^v)*
c. *De să se supuie și să se pleace tot vrăjmașul și nepriitoriul supt picioarele noastre, Domnului să ne rugăm (CL, 12^r)*
d. *Socoteaște glasul rugăciunii mele când voi striga cătră tine; audzi-mă, Doamne! De să să isprăvască rugăciunea mea ca o cadilă înaintea ta! rădicarea mânilor mele, giunghearea de sara (CM, 236^v)*
(21) *Feșii miei, aceastea scriu voao de să nu greșiți (CC¹, 44^r)*
(22) *iară eu nu mă cruțai, den aveare, [...], a da la acestu lucru, ce dedū lui și ucenicilorū lui, de să tipărească această carte, Evanghelie cu învățatură, întâi, spre cinstea și lauda Sfintei Troiță [...] (CC², Preadislovie, VII).*

3.3.4. În textele examinate, *că* funcționează atât ca un complementizator, introducând propoziții nesuprimabile (3.3.4.1), cât și ca un conector al propozițiilor suprimabile (3.3.4.2).

3.3.4.1. În corpusul coresiian, complementizatorul *că*² introduce propoziții complete directe în *Cazania I* și în *Cazania a II-a*. În *Liturghier*, tiparul se regăsește într-un singur

¹ Pentru delimitările epocii vechi, v. Gheție (1997: 52–53).

² Pentru tipurile de construcții, frecvența acestora și pentru lista regenților în limba română veche, v. SOR 466–467.

exemplu (23), iar în *Catehism*, *că* introducând o completivă directă este prezent în trei exemple. În general, aceste construcții au regent verbal tranzitiv (în speță, verbe dicendi), mai rar un regent interjecțional – *iacătă* (24a) și *iată* (24b):

- (23) *Crez, Doamne, și spui că tu ești Hristos, fiul Domnului viu* (CL, 38^v)
(24) a. *Iacătă că ești sănătos* (CC¹, 25^v)
b. *Iată că ai bunătate multă, la mulți ai adunată: răpaușă-te, mănâncă, bea, veselește-te!* (CC¹, 138^v).

3.3.4.2. Dintre propozițiile conjuncționale suprimabile, *că* introduce propoziții subordonate circumstanțiale cauzale și circumstanțiale consecutive.

Atunci când are sens cauzal¹, *că* introduce propoziții subordonate circumstanțiale cauzale în corpus (25) (pentru limba veche, v. SOR: 502–503), cu excepția textului *Pravilei*, unde această construcție nu a fost identificată. Subordonatele din poziția circumstanțialului de cauză introduse prin această conjuncție dețin cea mai însemnată pondere spre deosebire de toate celelalte realizări propoziționale prezente în texte:

- (25) *Bucură-se sufletul meu în Domnul, că mă îmbracă întru cămașe de spăsenie și cu veșmânt de veselie îmbracă-mă* (CL, 2^r).

O particularitate comună limbii tipăriturilor coresiene constă în faptul că, în numeroase contexte, conjuncția *că* apare într-o propoziție fără regent direct, acesta fiind reperabil în context, dar la mare distanță. De pildă, în textul *Molitevnicului rumânesc* se regăsesc cel puțin 11 exemple de acest fel (26):

- (26) *Rugăm tine cum să ne ierți toate păcatele [...] și dă-ne cum și în ceastă noapte să putem petrece [...] și să putem demânează scula la slujba mării tale. Că ție noi <ne> dăruim și în mâna ta punem și lăsăm pre noi tot* (CM, 252^v).

Deși este o construcție specifică textelor din secolul al XVI-lea (Avram 1960: 151; Densusianu 1961: 261; SOR: 525), propoziția circumstanțială consecutivă introdusă prin conjuncția *că* are o pondere foarte redusă în toate textele analizate, iar în *Liturghier* (27) prezintă o singură utilizare. În *Catehism* și în *Pravilă*, nu se înregistrează:

- (27) *Sfânt ești și preasfânt și mare frâmseatea mării tale, ce lumea ta așa o iubiși că fiul tău unu-născut dat-ai, ca tot cela ce va creade întru el nu vor peri* (CL, 32^r).

3.3.5. Construcțiile în care *dacă* are valoare de complementizator nu au fost identificate în corpus. În textele din epoca veche, propozițiile cu funcții actanțiale introduse prin acest conector prezintă o frecvență modestă. Însă, subordonatele circumstanțiale pe care le poate introduce *dacă* au o frecvență foarte însemnată (SOR: 465).

Inițial, *dacă* a avut valoare temporală (Avram 1960: 201; SOR: 492–493). Ulterior, a dobândit funcția de a exprima condiția de care depinde realizarea unui proces, devenind conectorul tipic al propoziției condiționale, tiparul fiind stabil în româna modernă (GALR II: 582).

În toate textele analizate, se înregistrează numeroase construcții circumstanțiale, conectorul având fie varianta fonetică *deacă*, mai rar (28), fie varianta fonetică *deaca* (29).

¹ Pentru limba română actuală, v. GALR I: 649; GALR II: 559–560.

Pentru contextele clare, interpretarea subordonatei introduse prin această conjuncție este simplă. Astfel, în *Molitevnic*, se înregistrează cinci construcții temporale (28a) și numai o construcție condițională (28b). În contextele mai puțin transparente, interpretarea construcțiilor este dificilă, subordonatele fiind fie condiționale, fie temporale. Această dificultate de interpretare a construcțiilor de acest tip se regăsește în studiul lingvistic care precedă textul *Liturghierului*, în care Al. Mareș consideră că cele cinci subordonate introduse prin *deaca* sunt condiționale cu nuanță temporală (v. Mareș 1969: 95) (29):

- (28) a. ***Deacă veri sfârși propovedania, tu cântă cestu cântecu*** (CM, 234^f)
 b. și ***deacă ți-i voia cum de acmu înainte să te ferești cu voia de totu răul, dzău că sânt ție toate iertate*** (CM, 232^v)
- (29) ***Troparele deaca se vor sfârși, să meargă diaconul aproape de sfințele dvere, să arete orariul său celora de afară*** (CL, 17^l).

3.3.6. În tipăriturile examinate, *de* introduce rar propoziții conjuncționale integrate sintactic (3.3.6.1), dar frecvent propoziții conjuncționale izolate (3.3.6.2).

3.3.6.1. Dintre pozițiile actanțiale, complementizatorul *de*¹ introducând o propoziție subordonată reprezintă realizarea complementului direct. Construcțiile de acest tip se identifică numai în cele două *Cazanii* tipărite de Coresi, în speță în pericopele evanghelice, dar cu o frecvență extrem de redusă (30). În celelalte texte cuprinse în corpus, completiva directă introdusă prin *de* nu se înregistrează:

- (30) «*Lasă să vedem **de va veni Ilie** să mântuiască el*» (CC¹, 210^r).

3.3.6.2. Propozițiile subordonate suprimabile introduse prin conectorul *de* ocupă următoarele poziții sintactice: circumstanțial instrumental, circumstanțial final, circumstanțial condițional, circumstanțial consecutiv. Particularitățile sintactice ale propozițiilor circumstanțiale finale și condiționale au fost descrise și exemplificate în detaliu în comunicarea amintită la punctul 1, de aceea nu vor mai fi reluate aici.

De introducând o propoziție circumstanțială instrumentală este o construcție frecventă în textele tipărite de Coresi, însă tiparul este similar: verbele regente sunt *a grăi* (urmat în toate circumstanțialele instrumentale de *a zice*) (31a) și *a răspunde* (urmat de *a grăi*) (31b).

Deși Mioara Avram susține că *de* cu valoare instrumentală apare abia în secolul al XVII-lea și distinge trei tipuri de contexte în care această conjuncție poate introduce circumstanțiale instrumentale (pentru detalii și exemple v. Avram 1960: 223), s-a arătat că *de* este conectorul caracteristic pentru propoziția instrumentală și că este atestat încă din secolul al XVI-lea (Stan 2013: 229):

- (31) a. *Acela bolnavū la Laculū-oei au luatū vindecare, la pridvoarăle lu Solomonū, cândū grăi cătră Hristosū, **de zise**: [...]* (CC², 54)
 b. *Atunce vor răspunde lui derepții **de vor grăi*** (CC¹, 173^v) cf. *Atunce vorū răspunde lui derepții **de vorū grăi*** (CC², 26).

Prin raportare la realizarea propozițională a circumstanțialului consecutiv prin propoziție conjuncțională introdusă prin *că* (v. *supra* 3.3.4.2, exemplul (27)), este importantă realizarea aceleiași poziții sintactice prin propoziție introdusă prin *de*. Dacă propozițiile

¹ Pentru o discuție detaliată despre complementizatorul *de* în limba veche v. Sava (2012: 108–140).

consecutive introduse prin conjuncția *de* au o pondere însemnată în textele din secolul al XVI-lea (Avram 1960: 151; Stan 2013: 261–262; SOR: 525), în corpusul coresian, aceste construcții au o răspândire foarte limitată, dar sunt mai numeroase decât cele introduse prin *că*: în *Pravilă*, construcția prezintă o singură ocurență, exemplul fiind ilustrat de editor în studiul lingvistic (v. Chivu 1982: 199) (32), în *Cazania I*, sunt nouă ocurențe (33), iar în *Cazania a II-a*, în partea de text examinată, sunt șase ocurențe (34):

- (32) *Cine nu va socoti cumenecătura, **de** o va gusta șoarecele, post 40 de zile, închinăciuni 140 în zi* (CPrav., 7^v)
(33) «*Învățătoare, ce-au greșit acesta sau părinții lui **de-au** născut orb?*» (CC¹, 26^v)
(34) *Otrinde, o ome, deaca îmbogățești, nu grăi c'«amú scăpatú den grije și den nevoe și mii-amú spăsitú eu sufletulú, că amú destulú, **de** pociu face în totú chipulú»* (CC², 73).

4. Concluzii

În urma cercetării efectuate, rezultă că lista conectorilor conjuncționali care pot introduce în corpus atât propoziții integrate sintactic, cât și propoziții neintegrate, este mai extinsă decât cea care s-a fixat în română: *să, cum (...)* *să, de (...)* *să, că, dacă, de*.

Să introduce numeroase complementive directe cu regent verbal tranzitiv, complementive secundare selectate de regentele *a învăța* și *a ruga*, foarte rar propoziții predicative, subiective și complementive prepoziționale (nonambigue numai în structura cu regentul adjectival *destoinic*). Dintre construcțiile circumstanțiale, *să* introduce exclusiv subordonate finale în toate textele cuprinse în corpus.

Cum (...) *să* și *de (...)* *să* funcționează ca variante contextuale ale lui *să*, însă prezintă particularități de distribuție și de frecvență. *Cum (...)* *să* introduce rar propoziții complementive directe și izolat subiective și complementive prepoziționale (numai cu regentul adjectival *destoinic*). Complementivele secundare pe care le introduce această grupare conjuncțională prezintă caracteristici identice cu cele introduse prin *să*. Subordonatele circumstanțiale finale introduse prin *cum (...)* *să* se află în concurență cu cele introduse prin *ca (...)* *să*, dar ponderea dintre cele două tipare diferă de la un text la altul. Construcțiile cu *de (...)* *să* prezintă o frecvență mult mai redusă decât cele cu *să* sau *cum (...)* *să*. Astfel, *de (...)* *să* introduce izolat propoziții predicative, foarte rar propoziții complementive directe și numai două propoziții complementive secundare selectate de verbul *a ruga* în întregul corpus. Propozițiile circumstanțiale finale introduse prin *de (...)* *să* sunt puține.

Dintre pozițiile actanțiale realizate propozițional, *că* introduce numai complementive directe, având regent verbal tranzitiv, rar regent interjecțional. Dintre pozițiile izolate, subordonatele circumstanțiale cauzale introduse prin *că* prezintă o frecvență extrem de ridicată în toate textele tipărite de Coresi spre deosebire de subordonatele circumstanțiale consecutive care prezintă o pondere extrem de redusă sau chiar lipsesc (*Catehism, Pravilă*).

În corpus, *dacă* nu introduce niciun tip de propoziție nesuprimabilă, dar introduce numeroase propoziții circumstanțiale temporale și condiționale. Se înregistrează construcții opace, având atât nuanță temporală, cât și nuanță condițională, care îngreunează interpretarea.

De introduce numai propoziții complementive directe, fiind selectat de un verb tranzitiv. Propozițiile circumstanțiale instrumentale marcate prin *de* sunt construite numai cu verbe *dicendi* în toate textele coresiene, astfel că regentul *a grăi* este urmat în subordonată de *a zice*, iar regentul *a răspunde* este urmat de *a grăi*. În corpus, se înregistrează mai multe contexte în care conectorul *de* introduce circumstanțiale consecutive decât conectorul *că*.

Construcțiile cu grupările conjuncționale *cum (...) să și de (...) să și* circumstanțialele temporale introduse prin *dacă* nu s-au fixat în română, iar circumstanțialele consecutive introduse prin *că și prin de* nu au fost adoptate de norma limbii literare moderne.

SURSE

- CCat. – *Catehismul lui Coresi* (ed. Alexandra Roman Moraru), în TR, p. 19–129.
CT – Coresi, *Tetraevanghelul* (ed. Florica Dimitrescu), București, Editura Academiei Române, 1963.
CC¹ – Coresi, *Tâlcul evangheliilor* (ed. Vladimir Drimba), București, Editura Academiei Române, 1998.
CC² – Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I (ed. Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici), București, Socec, 1914.
CM – *Molitevnice române* (ed. Vladimir Drimba), București, Editura Academiei Române, 1998.
CL – *Liturghierul lui Coresi* (ed. Al. Mareș), București, Editura Academiei Române, 1969.
CPrav. – *Pravila lui Coresi* (ed. Gheorghe Chivu), în TR, p. 129–257.

BIBLIOGRAFIE

- Avram, Mioara, 1960, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, Editura Academiei.
Avram, Mioara (coord.), Elena Carabulea, Fulvia Ciobanu, I. Rizescu, Laura Vasiliu, 2007, *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
Buză, Emanuela, Florentina Zgraon, 1982, „Studiu lingvistic”, în *Prefețe și epiloguri din secolul al XVI-lea (Coresi, Întrebare creștinească, Tetraevanghel, Tâlcul evangheliilor, Molitvenic, Psaltire românească, Psaltire slavo-română, Evanghelie cu învățătură)*, TR: 487–548.
Chivu, Gheorghe, 1982, „Studiu lingvistic”, în *Pravila lui Coresi*, TR: 162–212.
Densusianu, Ovid, 1961, *Istoria limbii române. II. Secolul al XVI-lea* (ed. J. Byck), București, Editura Științifică.
Dobrovie-Sorin, Carmen, Ion Giurgea (eds.), 2013, *A Reference Grammar of Romanian*, Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins.
GALR – Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, Valeria Guțu Romalo (coord.), 2008, *Gramatica limbii române, I–II*, București, Editura Academiei Române [tirajul I: 2005].
Gheție, Ion (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru, Mirela Teodorescu, 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, București, Editura Academiei Române.
GR – Gabriela Pană Dindelegan (ed.), 2013, *The Grammar of Romanian*, Oxford, Oxford University Press.
Mareș, Al., 1969, „Studiu de limbă”, în *Liturghierul lui Coresi*, București, Editura Academiei, p. 47–118.
Roman Moraru, Alexandra, 1982, „Studiu lingvistic”, în *Catehismul lui Coresi*, TR: 56–97.
Sava, Cristinel, 2012, *Complementizatorii în limba română veche*, teză de doctorat, Universitatea din București.
SOR – Gabriela Pană Dindelegan (ed.), 2016, *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press.

- Stan, Camelia, 2009, „Ierarhia constituenților în grupul nominal”, în Rodica Zafiu, Blanca Croitor, Ana-Maria Mihail (eds.), *Studii de gramatică. Omagiu doamnei profesoare Valeria Guțu Romalo*, București, Editura Universității din București, p. 231–236.
- Stan, Camelia, 2013, *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, București, Editura Universității din București.
- TR – Ion Gheție (coord.), Emanuela Buză, Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Alexandru Mareș, Alexandra Roman Moraru, Florentina Zgraon, 1982, *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei.

CONJUNCTIONAL CONSTRUCTIONS IN CORESI'S WRITINGS

(Abstract)

This paper discusses the syntactic features of the subordinating conjunctions in Coresi's writings. In order to identify the specific features of these constructions in Coresi's writings, we investigate the distribution and frequency of the conjunctions *să*, *cum (...)* *să*, *de (...)* *să*, *că*, *dacă*, and *de* in the clauses where they are employed as completive complementizers, but also as adjunct-introducing subordinators.